

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdülhakem, *Sîretü 'Ömer b. 'Abdil'azîz* (nşr. M. Revvâs Kal'acî), Halep, ts. (Mektebetü'r-Rebî'), neşredenin girişi, s. 3-4; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 199; Ebû'l-Arab, *Kitâbü'l-Miḥan* (nşr. Yahyâ el-Cübûrî), Beyrut 1408/1988, s. 258; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, V, 105-106; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuḍât* (Guest), s. 431, 433-436, 440-441; Beyhakî, *Menâkıbü's-Şâfi'i* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1970, II, 263, 331; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 347; Hat-tâbî, *Me'âlimü's-sünen*, Beyrut 1411/1991, I, 4; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik* (nşr. Abdül-kâdir es-Sahrâvî), Rabat 1982, I, 21; III, 363-368; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 179; Yâkût, *Mu'ce-mü'l-büldân*, II, 278; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, X, 220-223; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 191-194; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 34-35; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzhêb*, I, 419-421, 460; II, 167, 208, 420; Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebîr* (nşr. M. el-Ya'lâvî), Beyrut 1411/1991, IV, 402-403; V, 393, 411; Brockelmann, *GAL*, I, 186; Sezgin, *GAS*, I, 464, 467-468, 477; C. Avvâd, *Aḳdemü'l-maḥtûṭâtî'l-'Arabîyye fî mektebâtî'l-'âlem*, Bağ-dad 1983, s. 204; M. Âbid el-Fâsî, *Fihristü maḥ-tûṭâtî Hizâneti'l-Ḳaravîyyîn*, Dârülbeyzâ 1400/1980, II, 483-484; M. Muranyî, *Dirâsât fî meşâ-dirî'l-fıkhî'l-Mâlikî* (trc. Saîd Buhayrî v.dğr.), Bey-rut 1409/1988, s. 22-35; F. Rosenthal, "İbn 'Abd al-Ḥakam", *EJ*² (İng.), III, 674; Nûrullah Kisâyî, "İbn 'Abdülhakem", *DMBİ*, IV, 183-184; Jonathan E. Brockopp, "Early Islamic Jurisprudence in Egypt: Two Scholars and Their Mukhtasars", *IJMES*, XXX/2 (1998), s. 167-182.

SAFFET KÖSE

İBN ABDÜLHAKEM,
Ebû Abdullah

(أبو عبد الله ابن عبد الحكم)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Abdillâh b. Abdilhakem
b. A'yen el-Mâlikî
(ö. 268/882)

Fakih ve muhaddis.

15 Zilhicce 182 (27 Ocak 799) tarihinde doğdu. İmam Mâlik'in talebesi olan babasının yanı sıra Mâlik'in önde gelen diğer öğrencileri Eşheb el-Kaysî, İbn Vehb ve İbnü'l-Kâsım'dan fıkıh okudu. On yedi yaşlarında iken, Mısır'a gelen İmam Şâfiî'nin derslerine katıldı. Fıkha karşı olan alâkası ve zekâsının parlaklığı sebebiyle Şâfiî'nin takdirini kazandı ve uzun bir süre onun derslerine devam etti. Hocasının hastalığı esnasında ders halkasının idaresi konusunda Büveytî ile aralarında tartışma çıktığı, İmam Şâfiî kendi yerine Büveytî'yi tayin edince meclisini terkederek *er-Red 'ale's-Şâfi'i fîmâ ḥâlefe fihi'l-Kitâb ve's-Sünne* adında bir eser kaleme aldığı söylenirse de (meselâ bk. Sübkî, II, 69) İbn Abdülhakem'in böyle bir sebeple ki-

tap yazdığı iddiası ihtiyatlı karşılanmalıdır (krş. Kādî İyâz, IV, 160). Şâfiî'nin, yerine İbn Abdülhakem'i tayin etmeyeşine o sırada henüz yirmi iki yaşlarında bir genç oluşu sebep gösterilebileceği gibi (Mustafa Şek'a, s. 201) onun esasen Mâlikî fıkıh tahsil etmiş olması ve öncelikle bu mezhebe bağlı bulunmasının bunda etkili olduğu da düşünülebilir.

Adı geçen hocaları yanında İbnü'l-Mâcişûn, Eyyûb b. Süveyd, Şuayb b. Leys, Yahyâ b. Sellâm, Ka'nebî, Abdullah b. Nâfi' es-Sâiğ gibi hocalardan da hadis dinleyen ve hadis münekkittlerince güvenilir kabul edilen İbn Abdülhakem'den Nesâî, İbn Huzeyme, İbnü'l-Mevvâz, Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Ebû Hâtîm er-Râzî, Abdurrahman b. Ebû Hâtîm er-Râzî, Ebû Bekir İbn Ziyâd en-Nisâbü'rî, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Ebû Ca'fer et-Taberî gibi âlimler de rivayette bulunmuştur. Kıraat konusunda da yetmişmiş olan İbn Abdülhakem bu ilmi İmam Şâfiî'den tahsil etmiş, kendisinden de Ahmed b. Mes'ûd ez-Zübeyrî, Muhammed b. Ahmed b. Hamdân, İbn Cerîr et-Taberî ve Muhammed b. Süleyman b. Mahbûb gibi âlimler kıraat dersi almışlardır. İbn Abdülhakem 15 Zilkade 268'de (6 Haziran 882), diğer bir rivayette göre ise 269 (882-83) yılında Kahire'de vefat etti ve babasının yanına defnedildi.

Babasının vefatından sonra Mısır'da Mâlikîler'in fetva mercii olan İbn Abdülhakem, yaşadığı dönemde Müzenî ile birlikte Mısır'ın önde gelen iki büyük âliminden biri olarak kabul edilir. Bazı âlimler kendisini Sahnûn ile mukayese ederek ondan daha bilgili olduğunu belirtirler. İbn Abdülhakem, döneminin ilim muhitlerinde saygın bir yer edinmiş, İslâm dünyasının değişik bölgelerinden gelen birçok âlim kendisinden faydalanmıştır. İbn Huzeyme, "Fukaha içerisinde sahâbî ve tâbiîlerin görüşlerini ondan daha iyi bilen birini görmedim" derken Muhammed b. Futays, "Yolculuğum sırasında 200 kadar âlimle görüştüm, içlerinde Muhammed b. Abdülhakem gibisine rastlamadım" sözünüle takdirini belirtmiştir.

Ehl-i sünnet akidesine bağlılığı ve doğru sözlülüğüyle de tanınan İbn Abdülhakem Abbâsî Halifesi Vâsiḳ-Billâh zamanında halku'l-Kur'ân meselesi hususunda sorgulanmak üzere Bağdat'a Kādîlkudât İbn Ebû Duâd'a götürülmüş, ancak idarecilerin istediği cevabı vermeyince Mısır'a geri gönderilmiştir. Bu olaylar sırasında kardeşleriyle birlikte uğradığı baskılar yün-

zünden bir müddet gizlenen İbn Abdülhakem, Mu'tezilî olan Mısır Kadısı İbn Ebû'l-Leys el-Esam'dan kötü muamele görmüş, kendisi hapsedilmiş, mallarına el konmuş ve evi yağmalanmıştır. Ancak Mütevekkil-Alellah döneminde serbest bırakılarak bazı malları iade edilmiştir.

İbn Abdülhakem'in İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden ders alması ve ayrıca İmam Şâfiî'nin derslerine devam edip iltifatına nâil olması, her iki mezhep imamının görüşleri konusunda bilgi sahibi olmasına imkân sağlamıştır. Biyografisinin hem Mâlikî hem Şâfiî tabakat kitaplarında yer alması da bu sebeptendir. Her ne kadar delilini güçlü bulduğu konularda İmam Şâfiî'nin görüşlerini tercih etmişse de genellikle İmam Mâlik'in görüşlerine bağlı kalmış, bundan dolayı görüşlerine daha çok Mâlikî literatüründe yer verilmiştir. Nitekim Şâfiî fakihî ve tabakat müellifi Sübkî, İbn Abdülhakem'in Şâfiî'nin mezhebinden ayrılmış bir Mâlikî olduğunu, bununla birlikte biyografisini Ebû Âsım el-Abbâdî ve İbnü's-Salâh'a uyarak eserine aldığını, bunların da Şâfiî fakihlerinin İmam Şâfiî'nin bazı görüşlerini onun aracılığıyla nakletmeleri sebebiyle bunu yaptıklarını belirtir (*Tabakât*, II, 68). Kādî İyâz, İbn Abdülhakem'in Şâfiî'den sonra ders halkasının başına getirilmesine gücenerek bu mezhepten ayrıldığına dair bazı Şâfiî kaynaklarında yer alan bilginin bir esasa dayanmadığını, İbn Abdülhakem'in aslında Mâlikî fıkıh tahsil ettiğini ve bu mezhebe mensup olduğunu, ayrıca Şâfiî'den de faydalandığını kaydederek (*Tertîbü'l-medârik*, IV, 160).

İbn Abdülhakem'in kaynaklarda adı geçen eserleri şunlardır: *er-Red 'ale's-Şâfi'i fîmâ ḥâlefe fihi'l-Kitâb ve's-Sünne* (*Red 'ale's-Şâfi'i fîmâ vaka'a lehû min ḥilâfîn li'l-ḥadîsi'l-müsned*), *Aḥkâmü'l-Kur'ân*, *er-Red 'alâ fuḳahâ'i (ehli'l-'Irâk, Edeb (Âdâb)ü'l-kuḍât, el-Veşâ'ik ve's-şurûṭ, el-Müvellledât, er-Rücû' 'ani's-şehâde (şehâdât), ed-Da'vâ ve'l-beyyinât, es-Sebk ve'r-remy, İhtîşârü kütübi Eşheb, er-Red 'alâ Bişr el-Merîsî, en-Nücâm, Kefâlet, Kitâbü'l-Mücâlese, Ziyâdetü ḥilâfi's-Şâfi'i ve Ebî Ḥanîfe fi'l-Muḥtaşari's-şâgîr li-'Abdillâh b. 'Abdilhakem* (Kādî İyâz, IV, 159-160; İbn Ferhûn, II, 164-165).

Babasına ait *Sîretü 'Ömer b. 'Abdil'azîz* adlı eserin bazı kütüphane kataloglarında ve bibliyografik eserlerde (Sezgin, I, 474) İbn Abdülhakem'e nisbet edilmesi eseri onun rivayet etmesinden kaynaklan-

miş olmalıdır. Kâtib Çelebi'nin İbn Abdülhakem'e izâfe ettiği *Târîhu Mısr* ise (*Keşfü'z-zunûn*, I, 304) kardeşi Ebû'l-Kâsım Abdurrahman'a aittir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 300-301; Ebû'l-Arab, *Kitâbü'l-Miḥan* (nşr. Yahyâ el-Cübûrî), Beyrut 1408/1988, s. 258-259, 434; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuḍât* (Guest), s. 386, 393, 452, 471-472, 536; İbn Hibbân, *eş-Şikâṭ*, IX, 132; Muhammed b. Hâris el-Huşenî, *Uşûlû'l-fütüḡ fi'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Mâlik* (nşr. M. Ebû'l-Ecfân – Osman Batîh), [baskı yeri yok] 1985 (Dârü'l-Arabiyye), s. 53, 55, 66, 194, 241, 332; İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelûs* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Beyrut 1984, II, 674; Beyhakî, *Menâkıbû's-Şâfi'i* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1391/1971, II, 222-223, 272, 337-338, 341-344; Abbâdî, *el-Fukahâ'ü's-Şâfi'iyye*, s. 7, 20, 21, 42, 49; İbn Abdülber, *el-İntikâṭ*, Kahire 1350, s. 113-114; Şirâzî, *Ṭabaḳâtü'l-fukahâ'*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kalem), s. 111; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik* (nşr. Abdülkâdir es-Sahrâvî), Rabat 1982, III, 366; IV, 157-165; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam* (Atâ), XII, 220-221; İbnü's-Salâh, *Ṭabaḳâtü'l-fukahâ'ü's-Şâfi'iyye* (nşr. Muhyiddin Ali Necîb), Beyrut 1992, I, 191-193, 280; II, 667, 668; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 193-194; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 497-500; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XII, 497-501; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 546-548; Sübkî, *Ṭabaḳât*, II, 67-71; İsnevî, *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyye*, I, 36-37; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb*, II, 163-165, 170-171; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 179; Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr* (nşr. M. el-Ya'lâvî), Beyrut 1411/1991, II, 94; V, 414; VI, 96-97; İbn Kâdî Şühbe, *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyye*, I, 69; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 260-262; İbn Hidâyettullah el-Hüseynî, *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyye* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1402/1982, s. 30-32; *Keşfü'z-zunûn*, I, 304; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 228; Sezgin, *GAS*, I, 474; Mustafa Şek'a, *el-E'immetü'l-erba'a III: Muhammed b. İdris eş-Şâfi'i*, Beyrut 1404/1984, s. 191, 192, 199-202; F. Rosenthal, "İbn 'Abd al-Ḥakam", *EJ²* (İng.), III, 674-675; Nûrullah Kisâyî, "İbn 'Abdülhakem", *DMBİ*, IV, 185-187.

SAFFET KÖSE

İBN ABDÜLHAKEM, Ebû'l-Kâsım (أبو القاسم ابن عبد الحكم)

Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân
b. Abdillâh b. Abdilhakem
el-Mısrî el-Kureşî
(ö. 257/870)

Mısırlı tarihçi, muhaddis ve fakih.

Fustat'ta 182 (798) veya 187 (803) yılında doğdu. Dedesinin ismine izâfeten İbn Abdülhakem lakabıyla tanınır. Mısır'ın köklü ailelerinden birine mensuptur. Dedesi Abdülhakem İskenderiye'nin önde gelen simalarındandı. Babası Abdullah ise İmam Mâlik'in öğrencisiydi. Daha sonra Mâlikî mezhebinin imamı ve Mısır'ın

başlıca âlimlerinden biri oldu. İbn Abdülhakem'in üç âlim kardeşinden Ebû Abdullah Muhammed bir süre İmam Şâfiî'nin öğrencileri arasında yer almış, fakat babasının vefatından sonra onun makamına geçerek Mâlikî mezhebinin imamı olmuştu. İbn Abdülhakem, ilk öğrenimini aynı zamanda bir muhaddis olan babası Abdullah'ın yanında tamamlamış ve ondan özellikle Mâlikî fıkıyla birlikte pek çok hadis öğrenmiştir. Muharrem 257'de (Aralık 870) Fustat'ta vefat eden İbn Abdülhakem İmam Şâfiî'nin kabrinin yanına gömüldü. Fakihliği ve hadisçiliği yanında daha çok tarihçiliğiyle ünlüdür.

İbn Abdülhakem'in günümüze yalnız *Fütûhu Mısr ve aḥbâruhâ* adlı kitabı ulaşmıştır. *Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib ve'l-Endelûs*, *Fütûhu Mısr ve'l-İskenderiyye ve'l-Mağrib ve'l-Endelûs* ve *aḥbâruhâ* adlarıyla da bilinen eser Mısır, İfrîkiye, Mağrib ve Endülüs'ün müslümanlar tarafından fethini anlatan ana kaynaklardan biridir. Müellif kitabında ele aldığı konular hakkında ayrıntılı bilgiler ve çeşitli rivayetler nakletmiştir. Ancak bunu yaparken tarih yazarlarının üslubunu aynen muhafaza etmiş ve derlediği bilgileri tenkit süzgecinden geçirmeden, fakat kuvvetli rivayetlerden başlayarak kitabına almıştır; dolayısıyla bazan birbiriyle çelişkili iki rivayeti birlikte verdiği görülür. Muhtemelen bu durum onun hadisçi yönünden kaynaklanmaktadır. Yedi bölümden oluşan eser Hz. Peygamber'in Kiptiler hakkındaki hadisleriyle başlamakta ve Mısır'ın en eski tarihini, burada yaşayan veya bir süre bulunan peygamberleri, Benî İsrâil'in Mısır'daki durumunu, Bâbil, Sâsânî ve Rum (Bizans) hâkimiyetlerini, müslümanların fethini, Fustat, İskenderiye ve Cîze şehirlerinin kuruluşunu, Amr b. Âs zamanında Mısır'ın idarî yönden teşkilâtlandırılmasını, alınan vergileri, İfrîkiye, Mağrib ve Endülüs'ün fethini, fetihden 246 (860) yılına kadar yaşayan Mısır kadınlarını, bölgeye gelen sahâbîleri ve onlar aracılığıyla yayılan hadisleri ele almaktadır.

Bazı araştırmacılar kitabın sadece şifahî rivayetlere dayanılarak yazılmış olduğunu iddia ederlerse de bu doğru değildir. İbn Abdülhakem hadislerden, kendinden önceki tarihçilerin eserlerinden ve kussâs rivayetlerinden faydalanmıştır. Onun faydalandığı müelliflerden bazıları şunlardır: Yezîd b. Ebû Habîb (ö. 128/745-46), Ubeydullah b. Ebû Ca'fer, Abdullah b. Lehîa, Leys b. Sa'd, Esed b. Mûsâ, İbn

Hişâm, Osman b. Sâlih ve Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr (ö. 231/845-46). *Fütûhu Mısr* ve *aḥbâruhâ* daha sonraki Mısır tarihçileri için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Nüveyrî *Nihâyetü'l-ereb*, Makrîzî *el-Hıṭat*, İbn Tağrıberdî *en-Nücûmü'z-zâhire* ve Süyûtî *Hüsnü'l-muḥâḍara* adlı eserlerinde Mısır, İfrîkiye, Mağrib ve Endülüs'ün müslümanlar tarafından fethini anlatırken bu kitabı âdeta kelimesi kelimesine iktibas etmişlerdir. İbn Haldûn *el-İber*'inde özellikle Berberîler hakkında bilgi verirken, Yâkût el-Hamevî ise Mısır coğrafyasındaki pek çok yer için ondan faydalanmıştır; esere başvuranlar arasında Muhammed b. Yûsuf el-Kindî, İbn Zülâk ve İbn Dokmak da bulunmaktadır. Kitap İslâmiyet'in Kuzey Afrika, Nübe ve Endülüs'e yayılmasında Mısır'ın oynadığı rolü ortaya koyması bakımından ayrı bir önemi haiz olup Afrika'nın İslâmlaşması ve Araplaşmasıyla uğraşanların müracaat etmeleri gereken bir kaynaktır. Eser ayrıca mahallî tarih yazıcılığının ilk örneklerinden biri olması itibarıyla de önem taşımaktadır.

Fütûhu Mısr'ın bir kısmı ilk defa J. Karle (Göttingen 1856), Mısır'a ait bölümü H. Massé (Kahire 1914), Endülüs'e ait bölümü İngilizce tercümesi, notlar ve bir mukaddimeyle birlikte John Harris Jones (Göttingen-London 1858) tarafından neşredilmiş, kitabın tamamı Charles C. Torrey tarafından yayımlanmıştır (Leiden 1920 → New Haven 1922; Kahire 1411/1991). Eser Abdülmün'im Âmir (Kahire 1961), Abdullah Enîs et-Tabbâ' (Beyrut 1964), Muhammed Sabîh (Kahire 1974), Hüseyin Âsî (Beyrut 1413/1992), Ali Muhammed Ömer (Kahire 1415/1995) ve Muhammed el-Huceyrî (Beyrut 1416/1996) tarafından da yayımlanmış, Abdullah Enîs et-Tabbâ', eserini Kuzey Afrika ve Endülüs'le ilgili kısımlarını *Fütûhu İfrîkiyye (İfrîkiyyâ)* ve *Endelûs* adıyla ayrıca neşretmiştir (Beyrut 1987). Albert Gateau, Torrey'in neşrini esas alarak eserin Kuzey Afrika ve Endülüs'ün fethiyle ilgili kısmında bazı küçük düzeltmeler yapmış ve bu kısmı notlar ilâve ederek Fransızca'ya çevirmiştir (Alger 1942, 1947). Charles C. Torrey ise Mısır ve Kuzey Afrika'da 643-705 yılları arasında gerçekleştirilen fetihlerle ilgili kısmı İngilizce'ye tercüme etmiştir (*Biblical and Semitic Studies*, New York 1901, s. 279-330). Bunların dışında bazı küçük bölümleri çeşitli Batı dillerine çevrilmiştir (*Fütûhu Mısr* [nşr. Muhammed el-Huceyrî], neşreden giriş, s. 43-44).